

चोराच्या मनातलं चांदणं

“अरे बंड्या, तू असा बेचैन का?”

“आमच्या वर्गातली मुलं आणि सर मिळून आम्ही सारे आज अनाथालयात सँडविचेस वाटायला गेलो होतो. जेवायची वेळ झाल्यावर मी माझा डबा खाल्ला. पण सरांनी त्यातलेच सँडविचेस खाल्ले. मग मुलांनीही खाल्ले. पण आई, ते सँडविचेस त्या अनाथ मुलांसाठी होते! ते खाणं म्हणजे लबाडी होती!”

बंड्याच्या सदसद्विवेकबुध्दीला त्यातली लबाडी जाचली. बाकीच्यांना त्यात काहीही वावगं वाटलं नाही! गेली कित्येक शतकं मानसशास्त्रज्ञांनी, तत्त्ववेत्त्यांनी अशा लबाडीचा बराच विचार केला. अलीकडे अनेक पाश्चात्य विश्वविद्यालयांनी त्या विषयावर मोठं संशोधन केलं.

बंड्याइतकी प्रामाणिक माणसं विरळाच असतात. सर्वसाधारण माणसं थोड्याफार प्रमाणातली फसवाफसवी सहज करतात. समोरच्याची उघडी उत्तरपत्रिका दिसली तर ती वाचून त्यावरून आपल्या उत्तरांतल्या चुका सुधारणं; तिकिटाच्या रांगेत हळूच पुढे घुसणं; ऑफिसातल्या कागद-पेन्सिली घरी नेणं हे सर्रास चालतं. त्या लबाडीने कुणाचंही फारसं नुकसान होत नाही; ती पकडली जात नाही आणि तिच्यासाठी शिक्षाही होत नाही.

अशा लबाडीचं प्रमाण प्रत्येकाच्या सुसंस्कृतपणावर अवलंबून असतं. भोवतालच्या परिस्थितीचाही त्याच्यावर परिणाम होतो. कडक शिक्षेने फसवेगिरीला आळा बसतो. पण लबाडी करणाऱ्या बहुतेकांना स्वतःच्या प्रामाणिकपणाचाच अभिमान असतो. रोजच्या जगण्यात प्रामाणिकपणे वागण्यासाठी ते आपली इच्छाशक्ती वापरतात. मनाच्या श्लोकांसारखं काही नीतिप्रवर्तक ऐकलं की ती इच्छाशक्ती बळावते. उजेडात, भोवताली ओळखीच्या माणसांचा वावर असताना लबाडी करायला मन धजत नाही. आरशातलं स्वतःचं प्रतिबिंब किंवा भिंतीवरच्या चित्राची रोखलेली नजरसुध्दा अपराधांचा तोल सावरते.

त्याउलट अंधारात, अनोळखी लोकांच्या गर्दीत नामानिराळा भामटेपणा करायला फावतं. लबाडी संसर्गजन्यही असते. सरांनी सँडविचेस खाल्ल्यावर मुलांचीही भीड चेपली. नेत्यांनी लबाडी केली की समाजात लुच्चेपणाची साथ पसरते.

तरी मूळ इच्छा प्रामाणिक सज्जनपणा जपायचीच असते. विचार आणि वर्तन यांच्यातली तफावत मनाला जाचते. म्हणून गैरवर्तनावर समर्थनाचा बुरखा चढवला जातो. पावती घेतली नाही तर दुकानदार वस्तूची किंमत थोडी कमी करतो. त्यामागचा करबुडवेपणा समजत असतो. पण 'कर द्यायचाच कशाला? त्याच्या बदल्यात काय मिळतं आपल्याला?' असं कल्पक समर्थन तयार असतं. डोकं जितकं सुपीक तितकं समर्थन अधिक चपखल असतं. कित्येकदा लबाडी आणि तिचं समर्थनही सुप्त मनाकडूनच केलं जातं. सजग मनाला त्याचा सुगावाही लागत नाही.

माणूस समाजप्रेमी आहे. रॉबिन-हुडसारखी दुसऱ्याच्या भल्यासाठी लबाडी करण्यात त्याला अपराधीपणा वाटत नाही. याचा एक वेगळा प्रत्यय पदोपदी येतो. 'मी कशी दिसते?' या प्रश्नाला 'फारच छान!' हे उत्तर फसवं असलं तरी मैत्रीण सुखावते; मैत्री वाढते.

फसवाफसवी ही माणसाची जित्याची खोड आहे. बंड्यासारख्यांनी बेचैन न होता तिच्यामागच्या कल्पकतेला समाजहिताचं, नवनिर्मितीचं विधायक वळण लावावं. मग ती फसवाफसवीऐवजी वेगळ्या अर्थाने 'बनवाबनवी' ठरेल.

डॉ. उज्ज्वला दळवी
-ujjwalahd9@gmail.com

(पूर्वप्रसिध्दी : 'मुंबई सकाळ')